

ГЕОПОЛІТИЧНІ СТРАТЕГІЇ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ СХІДНОЇ ЄВРОПИ В УМОВАХ ЕВОЛЮЦІЇ ПОСТ-БІПОЛЯРНОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Brusylivska Olga. Geopolitical strategy of the countries of Central Eastern Europe in terms of the evolution of the post-bipolar system of international relations.

The economic and political priorities of the CEE countries were clearly associated with the goal of joining the EU, whereas the problem of national security has been the subject of in-depth discussions. A strict „no” to NATO expansion to the East by the USSR angered even moderate elements in Eastern European countries. Abandon the idea of joining NATO would recognize Russia’s right to veto their decisions. In 1995 the USA used formula of „intensive dialogue” with the countries-candidates. The reason was the concerns of the US that the weakening of NATO could lead to a weakening of American leadership.

The new members of NATO are becoming an outpost in the struggle with international terrorism. The problems of refugees, military spending, and military expenses on carrying out missions in areas previously not included in the sphere of responsibility of NATO also aggravated. On the other hand, the initiative inside NATO nicely encouraged. For ex., Poland has reached a beneficial role of integrator in NATO.

During the whole period Poland was the most active country among the EU newcomers. Its foreign policy has experienced a significant evolution. Poland started as most active of US allies in the EU, but now Poland is more interesting in ideas from Brussels.

Membership in the EU guarantees the increasing of energy security; project of construction of nuclear power plants is the most important in a political context: in the future it could prevent the increase of energy dependence on Russian gas monopoly. Access to EU funds contributed to the rapid correction of the economic situation in CEE after 2008; Poland and Slovakia preserve the positive indicators of economic growth. The image of the CEE significantly improved; their foreign policy agendas are becoming more ambitious. Thus, Poland sees itself as a regional leader and even tries to get right into the Big Twenty.

Keywords: Central and Eastern Europe, European and Euro-Atlantic integration.

У період після розвалу СРСР та біполярної системи міжнародних відносин замість радянського чинника, майже єдиного зовнішнього фактору, що дійсно впливав на розвиток країн Центральної Східної Європи (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина), виникли нові. Слід зауважити, що Російська Федерація, правонаступниця СРСР, була не в змозі зберегти свій вплив на країни регіону з багатьох причин. По-перше, самі східноєвропейці майже одностайно прагнули якнайшвидше вийти з-під політичного впливу Росії, побоюючись відродження імперських амбіцій великого північного сусіда. По-друге, Росія в 90-ті рр. ХХ ст. перебувала на межі розвалу, спричиненого зростанням сепаратистських рухів та соціально-економічним спадом, що робило її вкрай вразливою й залежною від західних інвестицій, а тому й поблажливою до намагань Заходу зайняти її місце в Східній Європі.

Східноєвропейці досить швидко зрозуміли, що процес посткомуністичного реформування потребує коштів, яких національним урядам ніколи не зібрати. Цим обумовлювалось прагнення якнайшвидшого входження до ЄС. Завдяки географічній близькості до Західної Європи народи Східної Європи запозичили з її досвіду багато чого, що залишилось недоступним народам Російської імперії. Це був той історичний капітал, на якому будувалися надії на успішну інтеграцію країн ЦСЄ в систему Європейського Союзу.

Але що змусило західноєвропейців погодитись на включення до лав ЄС країн, які здебільшого не відповідають критеріям розвитку старих членів цієї організації? Попри неабиякі розбіжності всередині ЄС, всі країни Західної Європи розуміли, що в довгостроковій перспективі включення такого великого регіону, як ЦСЄ, вирішить їхні найболючіші проблеми як в економічній, так і в соціальній сферах, сприятиме становленню ЄС як економічної над-потоуги номер один. У найближчій же перспективі включення ЦСЄ гарантувало стабільність

на східних кордонах ЄС, контроль над усіма можливими регіональними конфліктами та розвитком глобальних проблем сучасності.

Політичні керівники держав-членів і Європейського співтовариства від початку розуміли, з якими труднощами зіткнеться п'яте розширення. Вони бачили масштаб витрат для учасників інтеграційного процесу. Не був таємницею і той ризик, якому піддаються досягнення інтеграції. Проте після нетривалих коливань вони вирішили взяти на себе відповідальність за розвиток Центральної й Східної Європи і йти вперед, чого б це не коштувало.

Головна причина цього рішення полягала в тому, що в Європейському Союзі, власне кажучи, не було іншого вибору. Збереження в Європі закритого інтеграційного угруповання в складі найбільш розвинутих та багатих європейських держав було б контрпродуктивним. Нестабільність й економічні труднощі в колишніх соціалістичних країнах, політичні наслідки відмови в приєднанні до ЄС створили б край несприятливе геополітичне оточення для «острова Європа». У перспективі це могло б поставити під удар інтеграційні надбання. Тому найбільш раціональним варіантом було поширення інтеграції на Центральну й Східну Європу, незважаючи на всі пов'язані з цим труднощі.

Економічні та політичні пріоритети країн ЦСЄ були досить чітко пов'язані з метою вступу в ЄС, тоді як проблема національної безпеки була предметом всебічних дискусій. Це не було випадковістю, адже за радянських часів країни регіону не мали своїх концепцій національної безпеки: усе визначав Радянський Союз. Після розпаду СРСР, наприкінці 1991 р. більшість країн східноєвропейського регіону вирішила пов'язати свою долю із західними структурами.

Найоперативніше створили нову концепцію національної безпеки польські військові аналітики та фахівці-міжнародники. Це пояснюється тим, що Польща має найбільшу довжину кордону з колишніми радянськими республіками, де, за польськими підрахунками 90-х рр., існувало 76 регіонів потенційних етнічних конфліктів. Крім того, Російська Федерація була перманентно нестабільною й непередбачуваною [1, с. 115]. Єдиним виходом нові політичні еліти Республіки Польща вбачали якнайшвидше розміщення під «парасолькою» НАТО.

В інших концепціях національної безпеки країн регіону «загроза зі Сходу» не називається, але основною загрозою також вважаються можливі локальні конфлікти на теренах колишніх соціалістичних країн, зокрема СФРЮ.

Реальну загрозу безпеці становили такі внутрішні виклики, як зростання націоналізму, що свідомо підігривався й використовувався популістськими лідерами в боротьбі за владу; непевний стан національних меншин та початок їхньої боротьби за рівні права; побоювання щодо перегляду повоєнних кордонів і т. ін.

Розглянемо процес перемовин країн ЦСЄ з НАТО та ЄС.

Переговори з НАТО започаткував чеський президент В. Гавел, який у виступі в штаб-квартирі НАТО в Брюсселі у березні 1991 року відверто зажадав, щоб НАТО надала новим державам Європи гарантії безпеки. Через три місяці після розпуску ОВД (жовтень 1991 р.) у Кракові відбулася зустріч міністрів закордонних справ Польщі, Угорщини та Чехо-Словаччини. Вони проголосили своє бажання вступити до Північноатлантичного альянсу [2, с. 82].

Їхнє прагнення вступити в НАТО викликало гостру реакцію СРСР. Дехто вважав, що «вишеградським країнам» якнайвигідніше підтримувати протистояння Сходу та Заходу як фактично єдиний спосіб забезпечення власного *raison d'être*; що їхня підкреслена, часом надмірна військово-політична лояльність Заходу є головним стратегічним ресурсом, головним «експортним товаром» регіону [3, с. 80]. Жорстке «ні» розширенню НАТО на Схід з боку СРСР обурило навіть помірковані кола у східноєвропейських країнах. Тепер відмовитися від ідеї вступу в НАТО означало б визнати за Росією право вето на їхні власні рішення, фактичне обмеження суверенітету.

Зацікавленість у співробітництві з НАТО підігривалась також численними невдалими спробами на початку 90-х рр. заповнити вакуум безпеки створенням нових багатосторонніх структур у рамках Вишеградської групи, «Пентагоналі» («Гексагоналі»), ЦЄІ. Пропагувалися також ідеї, що не були втілені в життя, такі як «пояс нейтральних держав» (ідея голови

Верховної Ради Білорусії С. Шушкевича), «зона безпеки» (ідея президента України Л. Кравчука), «НАТО-біс» (ідея президента Республіки Польща Л. Валенси). Найбільш тривалою стала спроба налагодження тісної співпраці Чехії, Словаччини, Угорщини та Польщі в рамках Вишеградської групи. До сьогодні офіційної заяви щодо припинення чинності цього договору не було, однак членство в НАТО та ЄС його припускає. Адже метою Вишеградського об'єднання була взаємна підтримка задля якнайшвидшого вступу в ЄС та НАТО. Отже, об'єднання від початку розглядалось його учасниками як тимчасове. Не дивно, що після вступу в ЄС та НАТО про Вишеградське співробітництво майже не згадується.

У травні 1993 р. федеральний міністр оборони ФРН Ф. Рюе на парламентській сесії Північноатлантичної асамблеї в Берліні виступив за прийняття в НАТО країн ЦСЄ [4, с. 27]. Але радикальний поворот у позиції НАТО відбувся тільки в 1995 році. У політиці США з'явилася формула «інтенсивного діалогу» з країнами-претендентами. Причиною такого явного перегляду позицій було побоювання США, що ослаблення НАТО може привести взагалі до дискредитації американського лідерства у світі. Американські політики й експерти вказували також на роль геостратегічного фактора в процесі розширення НАТО. Джеффри Саймон (Вашингтонський інститут національних стратегічних досліджень) писав: «Сьогодні більш, ніж коли-небудь враховується геостратегічна роль країн-кандидатів. Словаччина та Словенія є «мостом» в Угорщину; Румунія та Болгарія «стримують» Сербію і «стабілізують» Македонію, водночас зв'язують Угорщину з Грецією і Туреччиною» [5, с.145]. Далі потрібно зауважити, що Польща та країни Балтії «стримують» РФ. Усе це набуло неабиякої значущості в контексті явного тяжіння НАТО до Каспійського регіону, Близького та Середнього Сходу – джерел енергоресурсів.

У Брюсселі також зрозуміли, що вступ у НАТО може бути використано як один з головних засобів управління загальними процесами в посткомуністичних країнах Європи. Так, в Угорщині та Польщі принадність НАТО допомогла забезпечити досягнення національної згоди для здійснення радикальних політичних та економічних реформ. Необхідність виконання всіх вимог НАТО добре розуміли як колишні комуністи, так і ліберали та консерватори в уряді та в опозиції. Досягнутий громадський консенсус, безумовно, сприяв демократичним успіхам регіону.

Щоб стати потенційними кандидатами на вступ у НАТО, країни повинні були продемонструвати також значний прогрес у врегулюванні мирними засобами конфліктів зі своїми сусідами та свою відданість ідеї багатонаціональної демократії. Наприклад, у середині 90-х рр. саме з цього почалося зближення Угорщини та Словаччини. У виступі перед парламентом прем'єр-міністр Угорщини Дюла Хорн заявив: «Чого хочуть від нас ЄС та НАТО? Вони твердо оголосили, що ми повинні врегулювати наші відносини із сусідами. Ні ЄС, ні НАТО не збираються приймати країни, що мають неврегульовані прикордонні питання або проблеми прав меншин» [6, с. 42]. У 1995 р. Угорщина та Словаччина підписали договір, за яким вони погодились поважати кордони одне одного. Аналогічна угода була досягнута між Угорщиною та Румунією: кордони було оголошено такими, що не підлягають змінам, водночас було гарантовано права угорській меншині в Трансільванії.

Додатковим аргументом для країн регіону стала боснійська трагедія, що завершилась підписанням Дейтонських домовленостей у 1995 р. Вона продемонструвала як слабкість ОБСЄ, так і те, що НАТО залишається найпотужнішою військовою силою в Європі і в перспективі альтернативи їй немає.

Керівництво країн ЦСЄ також плекало надію, що вступ до НАТО прискорить економічну модернізацію та посилить їхні позиції на міжнародній економічній арені. Членство в найсильнішій військовій організації повинно було стати одним з важливих факторів залучення іноземних інвестицій.

Досліджуючи процес перемовин ЦСЄ з ЄС, рівненські дослідники Т. та М. Герасимчук звертають увагу на те, що в основу вироблення стратегії розширення ЄС на Схід було покладено баланс інтересів. Поширення демократії та ринкової економіки відповідає інтересам як одних,

так і інших, сприяє розвитку всього європейського континенту. Східна стратегія ЄС включала наступні чотири основні інструменти співробітництва: Європейські угоди; багатосторонній структурований діалог; підготовку країн ЦЄ до інтеграції у Спільний внутрішній ринок ЄС, що регламентувалася Білою книгою; фінансову допомогу країнам ЦЄ [7, с. 33].

На початку 90-х рр. діалог між ЄС та країнами ЦЄ поживався. Польщі, Угорщині, Чехії та Словаччині було відкрито полегшений доступ на ринки Західної Європи. Ці країни були прийняті у ВТО, Всесвітній Банк, МВФ, де вони почали брати участь у виробленні ключових для всього світу рішень. У 1991 р. ЄС запропонував нові принципи договорів. Країни підписали так звані «Європейські домовленості щодо асоціювання». Невдовзі після Копенгагенського саміту ЄС країни ЦЄ подали офіційну заяву на вступ до ЄС: Угорщина – у березні, Польща – в квітні 1994 р., Чехія – у січні, Словаччина – у червні 1995 р. [8, с. 112].

У липні 1997 р. на Мадридському саміті НАТО Чехія, Угорщина та Польща були запрошені до переговорів, метою яких стало приєднання до Альянсу у 1999 році (у 50-ту річницю Альянсу). Словаччина, ще один член Вишеградської групи, не була запрошена на переговори. Головною причиною стала проросійська політика В. Мечара, підписання напередодні Мадридського саміту російсько-словацької угоди про співробітництво в оборонно-технічній сфері. Однак, у Мадриді було оголошено, що інші країни, незалежно від їхнього географічного положення, можуть розраховувати на членство в майбутньому, «в міру їхньої еволюції» в бік демократичної форми правління та ринкової економіки [9, с. 4].

16 грудня 1998 р. у Брюсселі міністри закордонних справ Угорщини, Чехії та Польщі підписали протокол про приєднання до Альянсу. 12 березня 1999 р., після того як у м. Індепенденс (Міссурі, США) міністри закордонних справ депонували «Документи про вступ», Польща, Угорщина і Чехія офіційно стали членами НАТО. Перед ними була поставлена мета подальшого реформування збройних сил до 2006 року. Програма містила близько 200 цілей та більше 100 завдань, що торкалися як зміни основних параметрів матеріальної бази, так і структурно-кадрової модернізації. Фінансування передбачалося перш за все за рахунок держбюджету, і в другу чергу – за рахунок НАТО [10].

На Вашингтонському саміті були названі ще 9 країн-кандидатів: Словенія, Словаччина, країни Балтії, Болгарія, Румунія, Македонія, Албанія (десятою, можливо, мала стати Хорватія). Не обійшлося без суперечок з приводу тієї чи іншої кандидатури. Позиція Німеччини, Франції та Англії щодо подальшого розширення була досить стриманою. Але нові члени НАТО виступили на підтримку США, позиція яких в Альянсі зміцнилась. Резони Польщі, Угорщини, Чехії були досить зрозумілими: розширення на Схід зробило б їх уже не останньою лінією оборони. Крім того, вони розраховували на підтримку США в питанні їхнього скорішого вступу в ЄС, із чим великі європейські держави не квапились. Певні побоювання чехів та поляків були пов'язані також з німецьким фактором, чому повинен був запобігти американський вплив.

Членство в НАТО досить чітко пов'язувалося в уяві східноєвропейців з необхідністю попереднього здійснення радикальних внутрішніх реформ. Наприклад, Пітер Вайс, лідер Соціалістичної партії Словаччини, проголошував: «Хоча наша країна була названа одним з перших кандидатів на вступ у НАТО, перш за все треба виконати ряд умов, у тому числі: виконання правил демократії, які є нормою в країнах-учасниках; прогрес у створенні ринкової економіки; забезпечення прав людини, громадянських прав та свободи преси... Ми повинні відкрито визнати, що той факт, що наші партнери розглядають демократію в Словаччині як нестабільну, не може відповідати нашим інтересам» [11, с. 46].

Подібні ж аргументи містяться в доповіді незалежної групи Г. Брауна: розширення НАТО допоможе країнам Центральної та Східної Європи в консолідації реформ, забезпечить їхній захист від внутрішньої нестабільності та зовнішньої агресії. У свою чергу, НАТО тільки шляхом розширення може завершити свою трансформацію з військового союзу часів холодної війни в більш політичну форму та інтегровану військову структуру для управління кризами та взагалі спільних дій у Великій Європі [11, с. 46].

Іншої точки зору дотримується відомий американський дослідник М. Мандельбаум. Він досить несподівано зауважує: передбачене розширення є не досить широким, якщо нова місія НАТО – сприяння демократії. Саме ті країни, про які йде мова, можуть і без НАТО краще за інші здійснити успішний перехід до демократії та ринкової економіки. Інший чинник – можливе відродження імперської російської політики – також не пояснює вибору НАТО. З точки зору Заходу країна, якій більше всього загрожує відродження агресивної Росії – це Україна. Однак, на той момент ніхто не пропонував включення України в НАТО. Отже, розширення у тому вигляді, як воно було заплановано, можна назвати контрпродуктивним, воно сприятиме тільки новому поділові Європи, відродженню атмосфери «холодної війни» [12, с. 42].

Кожна з цих позицій була досить аргументованою; очевидно, що натовські чиновники обрали далеко не найкращу форму розширення, але події 11 вересня 2001 р. значно прискорили швидке зростання лав прибічників розширення НАТО на Схід. Глобальним завданням для всіх країн став пошук стратегічних партнерів. Отже, при розгляді можливих кандидатів на вступ їхні внутрішні характеристики стали менш важливі, аніж зовнішні, пов'язані з міжнародним, системним фактором.

Для країн-кандидатів на початку нового століття додатковим фактором стало зростання агресивності російської політики. Так, в 2002 р. загострились відносини РФ з Польщею з приводу умов постачання енергоносіїв. Взагалі Польща більше, ніж інші країни регіону побоювалась спроб Росії повернути її в свій геополітичний простір. Членство в ЄС та НАТО розглядалось суспільством саме як вирішення цієї проблеми.

16 квітня 2003 р. в Афінах були підписані Угоди, які стали останнім кроком на шляху вступу десяти країн: Кіпру, Чеської Республіки, Угорщини, Латвії, Литви, Мальти, Польщі, Словаччини, Словенії й Естонії – до Європейського Союзу. 1 травня 2004 р. стало днем офіційного вступу 10 країн-новачків в ЄС. Водночас почались переговори ЄС з Албанією, Боснією та Герцеговиною, Македонією, Хорватією щодо асоційованого членства.

У березні–квітні 2004 р., за місяць до розширення ЄС, відбулося ще одне розширення НАТО – прийняття до лав організації семи нових країн: Словаччини, Словенії, Болгарії, Румунії, Литви, Латвії, Естонії. Нові члени НАТО не мали достатнього політичного досвіду для узгодження атлантичного партнерства з власними національними інтересами. Польща, яка розглядала себе як головного партнера США в Східній Європі, була зобов'язана через це нести навіть більший тягар співробітництва, аніж це було передбачено формальними угодами. Так, наприклад, вона проявила активність у питанні реформування Альянсу. Коли у вересні 2002 р. НАТО висунула ідею створення сил швидкого реагування, Польща виступила з ініціативою створення Варшавської групи реагування НАТО. У доповіді Групи 2004 р. було зроблено особливий наголос на необхідності зміцнення зв'язків між США та ЄС [13, с. 134].

Нові країни-члени НАТО стають форпостом у боротьбі з міжнародним тероризмом – отже загроза тероризму для них потенційно збільшується. Теракти в Мадриді та Лондоні показали, що воєнні операції НАТО криють загрозу мирному населенню європейських країн, що стає заручником у цій боротьбі. Загострюються також проблеми біженців, збільшення військових витрат на проведення місій у зонах, що раніше не входили до сфери відповідальності НАТО (Югославія, Афганістан, Ірак). Негативні наслідки мала пов'язана зі вступом у НАТО необхідність підвищення рівня військових витрат, особливо для країн-кандидатів напередодні вступу. Для перехідних економік болісною стала необхідність різкого скорочення армій. Чехія з 1993 по 2001 рр. зменшила склад збройних сил з 93 до 53 тис. чол., що відповідно позначилося на рівні безробіття (8,5%) та підвищенні соціальної напруги в суспільстві [14]. Польща з січня 2010 р. повністю перейшла на призов в армію за контрактом. За польським сценарієм пішли й інші країни регіону: вони вирішили проблему переозброєння своїх військ за рахунок закупки військової техніки в США. Тепер вони залежать від американських компаній (наприклад, «Локхід Мартін») в обслуговуванні та ремонті нової техніки, а в глобальному сенсі – їхня обороноздатність цілком залежить від США.

Порівняння розмірів оборонних бюджетів США та європейських країн створює враження, що вони не є членами одного блоку. За 2003 р. витрати на оборону всіх європейських країн НАТО склали половину витрат США. Очевидно, що навіть економічні лідери Європи не в змозі конкурувати зі США у військовій сфері. Що й говорити про новачків: їхній вклад у справу модернізації озброєнь та трансформації збройних сил мінімальний, але на національні бюджети й це накладає додатковий тягар. Спроби окремих країн після вступу в НАТО скоротити витрати на оборону викликають різку реакцію натовського керівництва. Наприклад, Угорщині в Брюсселі у 2004 р. офіційно дорікнули, що її військовий бюджет не відповідає встановленій Альянсом мінімальній величині. Угорському керівництву, щоб пом'якшити критику, довелося йти на поступки в більш важливому для США іракському питанні. Наприкінці 2004 року, за рішенням парламенту, угорські військові частини залишили Ірак, але уряд відразу прийняв рішення й надалі брати участь у врегулюванні іракської ситуації й направив туди 150 спеціалістів для підготовки кадрів з місцевих силових міністерств та відомств [15, с. 154].

З іншого боку, приклад Польщі доводить, що ініціатива в НАТО добре заохочується. За даними 2003 року Альянс став найбільшим інвестором в економіку країни. Частка Польщі в бюджет НАТО становить \$ 78 млн на рік; у той же час інвестиції НАТО в Польщі обчислюються приблизно в після вступу в НАТО \$ 700 млн на рік. Альянс до 2008 р. вклав більше 2 млрд злотих у розширення військової інфраструктури Польщі (модернізація та будівництво портів, аеропортів, нафтоховищ, систем контролю). Уже здійснені проекти включають будівництво систем постачання морських портів у Гдині, прокладання злітно-посадкових ліній у Мальборку біля Гданська. У 2005 р. було підписано угоду про будівництво Центру підготовки об'єднаних сил НАТО в м. Бидгощ (проект оцінено в 33 млн євро); сьогодні Центр працює як важлива ланка в структурі управління Альянсом [16, с. 59]. Усе це свідчить, що в новому НАТО Польща посіла важливу й вигідну роль інтегратора.

Наразі Польща бере участь у миротворчих операціях НАТО в Косові, Боснії та Герцеговині, Афганістані, Іраку, а також місії НАТО щодо захисту повітряного простору країн Балтії, в «Активних зусиллях» в Середземному морі, в Силах реагування НАТО в Атлантичному океані.

Протягом усього періоду Польща була також найбільш активною країною з числа новачків ЄС. При цьому її зовнішня політика пережила значну еволюцію. Вона почала як безоглядний атлантист, найвірніший із союзників США в ЄС. Піком проамериканської політики став період правління братів Качиньських (2005-2007); вони з підозрою ставилися до ЄС, побоюючись, що традиційна культура Польщі може зникнути в космополітичній Європі; до того ж потенційними ворогами вони продовжували називати РФ та Німеччину. Останню навіть підозрювали в намаганні повернути собі області західної Польщі, які належали Німеччині до 1945 р. Як прем'єр-міністр Ярослав Качиньський вів довгу боротьбу з ЄС щодо Лісабонського договору, але з приходом до влади уряду Д. Туска у 2007 р. Польща почала більше дослухатись до загальноєвропейських ідей, що формулювались у Брюсселі.

Подібні проблеми на польському матеріалі виглядають яскравіше, але більше чи менше вони є притаманними всім країнам-новачкам. Так, чи не найбільш «євро-песимістична» постать сучасної Європи – президент Чехії Вацлав Клаус. Більша частина того, що вважається базовими європейськими цінностями, не викликає у нього захвату (лібералізм, боротьба за екологію і т. ін.). Він побоюється зникнення культурної самобутності Чехії в ЄС і зростання почуття меншовартості чехів. Політику країни президент намагається підпорядкувати ідеї «вертикальності» на просторі Середньої Європи між Німеччиною та Росією; з сусідів Чехія робить ставку на Словаччину, Словенію, Польщу, Австрію та Угорщину. Не випадково для свого головування в ЄС у 2009 р. Чехія обрала гасло «Європа без бар'єрів!» При цьому Росія вважається чи не більш важливим партнером для ЦСЄ, ніж США.

Зниженню самоцінності американського вектору сприяли також помилки адміністрації Дж. Буша-молодшого; зокрема в 2008 р. США розширили список держав, що мають безвізові відносини з США за рахунок Угорщини, Словаччини, Чехії, Латвії, Литви, Естонії, але

не Польщі. Офіційно це сталося «з технічних причин», але більшу роль у цьому рішенні зіграли побоювання американської влади, що збільшиться кількість польських трудових мігрантів. За опитуваннями останніх років біля 23% польських робітників готові покинути батьківщину, а оскільки в США уже проживає 9 млн поляків, бажання долучитись до великої згуртованої громади в США превалюватиме над намаганням знайти роботу в Європі [17]. З приходом до влади Б. Обама ситуація не покращилась. Новий президент прийняв рішення щодо переносу бази ПРО з Польщі в США, що викликало негативну реакцію Варшави. Офіційні кола зрозуміли, що стратегічних союзників треба шукати в Європі.

Підвищилась активність Польщі у субрегіональних структурах, таких як Веймарський трикутник, Вишеградська група, ЗЄС, а також в рамках нової ініціативи ЄС – програми «Східного Партнерства», що була прийнята у грудні 2008 р. й передбачала тіснішу співпрацю з шістьма східними сусідами ЄС (Україна, Молдова, Азербайджан, Вірменія, Грузія та Білорусь). Прикметою часу стає те, що всі ці структури мають все більш виразний акцент на економічному, зокрема енергетичному співробітництві. Так В-4 об'єднує свої газопровідні системи й буде далі розширювати співпрацю за рахунок інших посткомуністичних країн.

Членство в ЄС гарантувало енергетичну безпеку ЦЄС, доступ до європейської допомоги у забезпеченні своїх потреб, інтеграцію у відповідні системи ЄС. Завдяки ЄС здійснюється перехід від переважного користування вугіллям до будівництва електростанцій на природному газі; в процесі вироблення знаходиться проект будівництва атомних електростанцій. Останній є найбільш важливим у політичному контексті: саме він може у майбутньому запобігти збільшенню енергетичної залежності від газового монополіста - Росії. Не слід забувати й про роль європейських фондів для успішного продовження транзиту перехідних країн. Наприклад, Словаччина за 5 років отримала 70 млн євро й ця цифра продовжує стрімко зростати. ЄС оплатив половину проекту зі зміни напрямку потоку норвезького газу з Австрії в Словаччину, таким чином, здійснюючи великий крок щодо енергетичної безпеки країни [18]. Доступ до фондів ЄС сприяв швидкому виправленню економічної ситуації в ЦЄС після світової кризи 2008 р., а такі країни, як Польща та Словаччина, взагалі зберегли позитивні показники економічного росту (1-2% ВВП). Це сприяє росту відповідальності з боку країн-новачків, що продемонструвала позиція Словаччини під час обговорення шляхів порятунку Греції та всієї зони євро.

Членство в ЄС дозволяє країнам ЦЄС більш ефективно захищати свої національні інтереси навіть при зіткненні з досить специфічними викликами. Так, наприклад, Ліхтенштейн висунув Чехії реституційні вимоги на 1,6 тис. км² землі ЧР, конфіскованої у королівській родині в 1918 р. Апелювання до ЄС у такому разі є дієвим інструментом європейської дипломатії.

На сьогоднішній день імідж країн ЦЄС значно покращився: їхні зовнішньополітичні плани стають дедалі масштабнішими. Так, Польща розглядає себе як регіонального лідера і навіть намагається отримати право вступу до «Великої двадцятки» найбільш розвинутих країн світу. У травні 2012 р. Рада Міністрів РП прийняла «Пріоритети польської зовнішньої політики» – першу довгострокову стратегію Польщі з 1989 р. Якщо коротко підсумувати еволюцію стратегії Польщі, то можна процитувати міністра оборони Богдана Кліха: «Америка так само важлива для нас, як і в минулому, але значимість Європи значно зростає» [19, с. 19]. Невипадково Д. Туск обрав для свого першого закордонного вояжу в 2007 р. Берлін, а президент Б. Коморовський – Брюссель. Польське суспільство схвалює сучасну політику уряду навіть більше, ніж це було в попереднє десятиліття: 80% опитуваних вбачають позитивні наслідки від членства в ЄС, 90% – в НАТО [20, с. 217].

Підбиваючи підсумки, можна зазначити, що на межі тисячоліть НАТО виглядала певною мірою як анахронізм. Організація не задовольняла ні США, ні західноєвропейські держави. США намагалися допомагати союзникам в утримуванні організації, почали втілювати ідею колективної безпеки й колективної відповідальності. На думку Дж. Буша, це означало, що ЄС повинен був сам забезпечувати свою безпеку, віднайти кошти на переоснащення військових сил новими технологіями. Політичні ж діячі Євросоюзу певною мірою продовжували

мріяти про неможливе – збереження американської присутності в Старому Світі, але під контролем ЄС. Однак на сьогодні можна впевнено зазначити, що позиції НАТО зміцнилися з її трансформуванням з євроатлантичної організації на глобальну військово-політичну структуру. Східноєвропейські держави, які прагнули спокійно розташуватись під «парасолькою» НАТО, були втягнуті в конфлікти, необхідні перш за все для США, а відповідальність за дії Альянсу мали нести всі нарівні з Вашингтоном. Західні європейці великою мірою втратили впевненість у можливості сформувати власний центр сили, що поширить вплив далеко за межі Європи. Таким чином, зміцнення НАТО укріплює, перш за все, американську могутність, але в довгостроковій перспективі це не означає, що їх партнери «прогнали».

Розширення ЄС на Схід також спричинило певні дилеми. Перша дилема стосується кордонів: необхідно відокремити «друзів» від потенційних «ворогів». Але це загрожує новим розподілом Європи, тобто поверненням до традицій «холодної війни». Друга дилема: розширення може стати загрозою через те, що нові члени ЄС опиняються під тиском старих членів союзу. Різні соціальні структури й темпи економічного розвитку також неминуче відбиваються на їхніх взаєминах, розхитують євроспільноту. Третя дилема – забезпечення ефективного прийняття рішень у співтоваристві 28 держав. Яким чином Європа забезпечить нормальне функціонування своїх інститутів, щоб вони не перетворилися на бюрократичні машини: через більш глибоку інституціоналізацію та зменшення сили вето окремих держав чи через побудову ієрархії, де новачки залишаться на невизначений час другосортними членами, залежить від усіх європейських гравців. Досвід останніх років свідчать, що через помилки та втрачені можливості, країни-новачки все ж набули безцінний досвід життя у Великій Європі з усіма її можливостями та викликами, отже геополітичний вибір було зроблено відповідно до національних інтересів країн ЦСЄ.

1. Коваль І. Н. Последняя битва «холодной войны». Восточноевропейская политика сверхдержав в концепциях зарубежной политологии (80-ые – нач. 90-х гг.) / Коваль И. Н. – Одесса : АстроПринт, 1999. – 223 с.

2. Michta A. Poland, Czechoslovakia, and Hungary: The triangle in search of Europe / A. Michta // Post-communist Eastern Europe / [ed. A. Michta, I. Prizel]. – N.Y. : St. Martin's Press, 1992. – P. 53–84.

3. Бойцова В. В. Европейский Союз: расширение на Восток / В. В. Бойцова // Общественные науки и современность. – 2004. – № 3. – С. 78–87.

4. Рахманинов Ю. Н. Некоторые соображения о расширении НАТО / Ю. Н. Рахманинов // США: Экономика, политика, идеология. – 1997. – № 2. – С. 27–45.

5. Simon J. Poland and NATO. A study in civil-military relations / J. Simon. – Maryland, 2004. – 195 p.

6. Иден Д. К атлантическому сообществу нового типа / Д. Иден // Політична думка. – 1995. – № 2/3. – С. 21–45.

7. Герасимчук Т. Ф. Країни Центральної Європи в політиці Європейського Союзу (1989–2004) / Т. Ф. Герасимчук, М. В. Герасимчук // Європейські інтеграційні процеси і транскордонне співробітництво. – Луцьк : Вежа, 2006. – С. 32–34.

8. Fraser C. An Introduction to European Foreign Policy / C. Fraser. – L. : Routledge, 2007. – 255 p.

9. Moltke G. von. Accession of new members to the Alliance: What are the next steps? / G. von Moltke // NATO Review. – 1997. – № 4. – P. 4–12.

10. Справочник НАТО [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://nato.ucoz.ru>

11. Брусиловська О. І. Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни / Брусиловська О. І. – Одеса : Астропринт, 2007. – 352 с.

12. Мандельбаум М. Сохранение нового мира: все доводы против расширения НАТО / М. Мандельбаум // США:ЭПИ. – 1995. – № 8. – С. 32–44.

13. *Polska w stosunkach międzynarodowych* / [red. S. Bieleń]. – Warszawa : Aspra-Jr., 2007. – 236 s.
14. *Serfaty S.* European common foreign, security and defense policies – implications for the US and Atlantic Alliance. Statement before the Committee on international relations, 10 November 1999 [Electronic resource] / S. Serfaty. – Available on the web at : www.csis.org/hill/ts.html.
15. *Balcerowicz B.* Siły zbrojne w państwie i stosunkach międzynarodowych / B. Balcerowicz. – Warszawa : Scholar, 2006. – 204 s.
16. *Haliżak E.* Bezpieczeństwo narodowe Polski: geopolityczne i geoekonomiczne uwarunkowania / E. Haliżak. – Toruń : Adam Marszałek, 2007. – 68 s.
17. *Brzeziecki A.* Polska polityka zagraniczna w 2009 roku [Zasoby elektroniczne] / A. Brzeziecki. – Rezym dostępu : <http://www.psz.pl/tekst-16803/Polska-polityka-zagraniczna-w-2009-roku>.
18. *Энергетический саммит государств – членов Вышеградской четверки* [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://go2slovakia.ru/news.html>.
19. *Johansen J. O.* Stredná Európa: nádej alebo problém pre novú Európu / J. O. Johansen // Patriotizmus a šovinizmus. Zborník z medzinarodnej konferencie. – Bratislava : Urad vlády Slovenskej republiky, 2007. – S. 15–31.
20. *Stępień-Kuczyńska A.* Unia Europejska a Państwa Europy Wschodniej / A. Stępień-Kuczyńska, M. Słowikowski. – Warszawa : Wyd. Sejmowe, 2008. – 254 s.